

Serendipitet og kulturforvaltning

Af Svend Larsen

Overvejelser om serendipitetsbegrebets anvendelighed

Ordet »serendipitet« udtrykker det forhold, at der i nyskabelser (kulturelle, videnskabelige, teknologiske) indgår et element af tilfældighed: en planlagt aktivitet fører til noget andet end det planlagte. Hvordan forholder det sig til den forudsigelighed, der er grundlaget for forvaltning og planlægning? Ud over min helt personlige interesse og nysgerrighed i at finde et svar er spørgsmålet relevant at arbejde med, fordi en hel del af dem, der uddannes på universiteternes æstetiske institutter, får jobs i kulturforvaltning og administration. Derfor er det relevant at stille spørgsmålet: når serendipitet er et væsentligt træk ved verden, hvad betyder det så for den måde vi indretter kulturinstitutioner på?

Et eventyr om videnskabens væsen

Mit udgangspunkt er en bog om serendipitet skrevet af to amerikanske sociologer Robert Merton og Elinor Barber: *The Travels and Adventures of Serendipity*. Robert K. Merton er bogens hovedforfatter. Han er en af de store sociologer i det 20. årh. Han er blandt andet kendt som en af grundlæggerne af det fagområde, der hedder videnskabsstudier, altså studiet af videnskaben som fænomen ved hjælp af metoder fra humaniora og samfundsvidenskab (historie, tekstteori, økonomi, sociologi osv.). Merton er også kendt som den, der har lavet en ofte anvendt formulering af videnskabens etos, dvs. det sæt af normer, videnskabens institutioner er og bør være baseret på.¹ Det er Robert Mertons tanker om serendipitet, der er kernen i det følgende.

Et helt specielt forhold ved Merton og Barbers bog er, at den er skrevet i 1958. Det har i mange år været kendt, at manuskriptet eksisterede, men det blev først udgivet på sit originale sprog i 2004. Man får den tanke, at bogen beskriver noget, som var engang, sådan som eventyr gør. Engang opfattedes videnskab som en aktivitet, hvis mål var indsigt i natur, menneske og samfund, en aktivitet motiveret af videbegærlighed og opdagelsestrang, som måske på længere sigt kunne omsættes i produkter og redskaber, og en aktivitet som i høj grad blev styret af videnskaben selv. Nu betragtes videnskab i vid udstrækning som et middel til at forbedre konkurrenceevnen og som en faktor i udvikling af produkter og serviceydelser, som kan håndteres og styres på samme måde som andre faktorer.

Merton og Barbers bog handler om det at finde noget værdifuldt eller vigtigt,

mens man søgte efter andet, eller at finde det man søgte efter på et sted eller på en måde, som ikke var forudset. Det handler om opdagelser og om lykkelige tilfælde. Gennem en beskrivelse af ordets historie og brug får Merton og Barber sagt noget om betingelserne for at gøre opdagelser.

Ordet 'serendipitet' stammer fra et persisk eventyr om tre prinser fra Serendib, som er et gammelt navn for Sri Lanka. De tre prinser drog ud i verden og opdagede ting, som de ikke var rejst ud for at finde. Ordet tages langsomt i brug. Den engelske forfatter Horace Walpole formede ordet og brugte det første gang i et brev i 1754 om en uventet lykkelig opdagelse. Brevet blev trykt i 1833, og i 1878 blev det brugt i en artikel om de lykkelige fund, samlere af antikviteter, gamle bøger osv. kan gøre. I midten af 1900-tallet bliver *serendipity* taget i brug i beskrivelsen af videnskabelig aktivitet.

Merton og Barber kommer langt omkring i bogen både i tid og rum, blandt andre inddrages både Saxo og H. C. Ørsted. Men den lange historie har en klar pointe: videnskabelige opdagelser kan ikke planlægges; der er et element af tilfældighed involveret. Opdagelsen af røntgenstråler nævnes som eksempel, og eksemplet skal samtidig vise, at det ikke er tilfældigt hvem, der kan gøre tilfældige opdagelser: det kan kun kompetente folk.²

Eventyret om de tre prinser fra Serendib skal vise, at stærkere styring og krav om hurtigere resultater ikke fører til flere opdagelser eller mere innovation. Usikkerhed er et af vilkårene. Det der er i fokus hos Merton er videnskab, og bogen om serendipitet er et forsvar for forskerens ret til at følge egne instinkter og bryde af fra den planlagte vej. Det, der tager sig ud som en finurlig fortælling om et sært ord, er altså et forsvar for klassiske normer for videnskab, for forskningens autonomi og for betydningen af, at der er eksperter.

Serendipitet og videnskabspolitik

Serendipitetens betydning for måden at drive videnskab på er blevet et tema i videnskabsteori, ikke mindst på grund af Merton. John Ziman er en af dem, som tager dette tema op. Ziman peger på, at moderne videnskab med store projekter og finansiering baseret på udførlige planer gør det vanskeligt at udnytte serendipitet forstået som pludseligt opståede muligheder. Gode ideer skal igennem peer-review og forskningsråd osv. Forskningsprojekter underkastes i stigende omfang styring udefra for at sikre og kontrollere, at forskningsmidlerne bruges til det aftalte eller forudsatte.³ Det er vilkårene i post-akademisk videnskab; der skal hele tiden gøres regnskab. Men Ziman peger på, at videnskab og andre kreative processer må være bestemt af en »opportunistisk logik«, og derfor er det vigtigt med åbenhed og fleksibilitet, så der kan reageres på lynet, når det slår ned.

John Zimans formål er nøgternt at beskrive, hvordan nutidig postakademisk videnskab er. Og hans pointe er altså, at her er der ikke megen plads til serendipitet.

Det er jo en ret pessimistisk konklusion – og andre er mere optimistiske. En af de mere optimistiske er Hans Fink, i hvert fald som jeg læser hans bidrag til en rapport fra det humanistiske forskningsråd. (Fink 2005) På baggrund af de politiske krav til universiteterne drøfter rapporten det forhold, at mere og mere viden frembringes uden for de traditionelle forskningsinstitutioner, og at vidensproduktion iværksættes og vurderes ud fra andre normer end de klassiske akademiske. Et af de spørgsmål, der stiller sig, er spørgsmålet, om nye mere anvendelsesorienterede former for vidensproduktion vil erstatte 'traditionel' videnskab. Rapportens svar er, at det, der sker, er en spredning af vidensproduktionsformer. Videnssamfundet er altså karakteriseret ved at nye former for viden, vidensproduktion og vidensanvendelse kommer til, og dermed kommer viden til at 'fylde' mere i samfundet.. Vidensamfundet er ikke kendetegnet ved, at én ny form for viden helt erstatter gamle former. Der er stadig brug for klassisk akademisk videnskab. Set i det lys er pointen i Mertons og Barbers gamle bog, at eventyr beskriver nok det, som var engang, men også det, som er væsentligt at holde fast ved.

Humaniora og (anden) videnskab

Noget af det, der motiverer Merton, er en aversion mod enhver form for reduktionisme. En af pointerne med at skrive den lange historie om *serendipity*-begrebets spredning og udvikling er at give et eksempel på, at opdagelser er langt mere »forviklede«, end de ofte fremstilles i de glatte historier om dem. Den dominerende måde at fremlægge et forskningsresultat på er at gøre det kort og systematisk, klart og effektivt. Merton har ligefrem givet denne fremstillingsform et navn: SSA (the standard scientific article). Det er en fremstillingsform Merton også behersker, og det er den, han oftest bruger som sociolog. Men han peger på, at den skjuler størstedelen af processen bag resultatet, det langstrakte arbejde, fejlene og tilfældighederne. Det er uheldigt, for det skaber et forkert billede af, hvad forskning er, og hvor hurtigt man kan forvente at nå frem til indsigt. Merton siger, at den dominerende måde at præsentere videnskabelige resultater på er resultat af retrospektiv falsifikation. Med det risikerer forskerne at save den gren over, de sidder på – fordi alt det store arbejde forud bliver gjort usynlig.

Merton er som videnskabsmand optaget af at kombinere samfundsvidenskab med humanistisk videnskab. Det kommer til udtryk i hans valg af temaer, men også i hans valg af fremstillingsform. Bogen om *serendipity* er et forsøg på at gøre op med en reduktionistisk fremstillingsform og finde en form, der afspejler betydningen af serendipitet. Det gør han også i en anden bog, som har berøring med temaet serendipitet, nemlig bogen *On the Shoulders of Giants*. Umiddelbart handler denne bog om at spore et berømt udsagn af Isaac Newton. Newton skriver, at han ser langt, fordi han står på skuldrene af store forgængere, og ad lange snørklede veje føres dette billede tilbage til middelalderen. Med et lån fra Laurence Sterne's roman

Tristram Shandy siger Merton, at bogen er skrevet i »a Shandean mode«. Spændingen mellem tradition og originalitet i formidling og opbygning af viden undersøges på en »nonlinear og divergerende måde«. Igen er der videnskabspolitiske pointer. Det er ikke ligegyldigt, hvem der står på skuldrede af de store – kun det trænedede blik ser langt – ligesom det kræver træning at være åben for det uventede. Serendipitet er ikke for amatører.

Serendipitet og kulturforvaltning

Hvad betyder så alt dette for måden at drive kulturinstitutioner på? I mit forsøg på at give et svar, vil jeg bruge biblioteket som eksempel. Jeg vil starte med en lille anekdote om den tyske oplysningsfilosof Immanuel Kant. Kant blev på et tidspunkt ansat på universitetsbiblioteket i Königsberg, men opgav det hurtigt igen. Han kunne ikke leve med, at det, der drev bibliotekets brugere, ikke var videbegærlighed, men nysgerrighed (Fromm 1894). Denne skelnen mellem nysgerrighed og videbegærlighed har præget den måde arkiver, biblioteker og museer er blevet drevet på, og gør det stadig. Vi klassificerer tingene. Man siger denne bog handler om dette, eller denne ting er dette. Historien om de tre prinser fra Serendib er litteratur, det er ikke videnskabsteori. Den måde at drive bibliotek på duer jo ikke, hvis man tager serendipitet alvorligt.

Hvordan skal man så gøre; hvad er det grundlæggende princip, når man tager serendipitet alvorligt i et bibliotek? Det er der flere bud på. Grundlæggende handler det om at slippe tekster, musik og billeder fri af det omsorgsfulde jerngreb, som bibliotekarer og andre kulturforvaltere holder dem i. Det handler om at skabe de bedste muligheder for at finde det, man ikke vidste, man ledte efter eller havde brug for. Det gør man ved ikke at låse tekster, lyd og billeder fast i én bestemt sammenhæng, men gøre det synligt at de findes, og gøre det nemt at støde på dem. Det, det drejer sig om, er at stille meget til rådighed og gøre det på en måde, så det er nemt at finde det. Man kan kalde det selvbetjening. Når det er selvbetjening, er det ikke et spørgsmål om motivet er nysgerrighed, eller om det er videbegærlighed, eller om hvad formålet er. En af opgaverne er som sagt at gøre så meget synlig som muligt; de fleste biblioteker har jo ikke kun bøger og tidsskrifter, men også lyd, billeder osv. Men det har man ikke brugt så mange ressourcer på, fordi trykte tekster tilfredsstiller videbegærligheden, mens det andet kun tilfredsstiller nysgerrigheden!

Samtidig skal bibliotekernes systemer indrettes, så det er nemt at gå på opdagelse – de skal understøtte det, og det kan nogle af de nye teknologier. Bibliotekerne kan blive et af de steder, hvor man uden persons anseelse kan formidle sine overraskende opdagelser, det kan blive en ny social funktion for biblioteket. Biblioteket kan lade brugere kommentere bøger, musik, film – hvad har den her tekst sagt mig, hvad har jeg brugt denne filmsekvens til, osv. På den måde vil der blive endnu flere indgange til tekst, lyd og billeder. Men det er et voldsomt brud med hele kurator-tankegan-

gen, hvor det er arkiver, bibliotekerne og museerne, der siger, hvad tingene er, og hvor de hører hjemme. Men den traditionelle kurator-tankegang lægger kulturarven i kanon og gør den til pligtpensum, og det fremmer ikke serendipitet.

Spejderen

Efter at have set omslaget på Merton og Barbers bog om serendipitet er mit mentale billede af serendipitet billedet af de tre prinser, der rider ud. Jeg vil slutte af med endnu et rytterbillede på serendipitet. Det er billedet af spejderen, altså i den oprindelige betydning af ordet. I amerikansk litteratur og film er spejderen den, der drager væk fra nybyggerens samfund og ud i det ukendte land, støder på indianere, floder osv. og spejderen dukker så på et tidspunkt op igen med beretninger om, hvad han har set, med rygter og advarsler, med ukendte planter og dyr. I begyndelsen synes nybyggerne, at spejderen er uundværlig. Men efterhånden som nybyggerens samfund bliver konsolideret, bliver spejderen en komisk figur, og når nybyggerens samfund er blevet rigtig respektabelt, er spejderen ligefrem pinlig. Men når så tørken rammer samfundet, er det spejderen der finder vej til de skjulte underjordiske kilder.

Dette billede af spejderen er tegnet af den engelske filosof Steven Toulmin som et billede af Gregory Bateson. Jeg synes billedet er relevant at slutte af med, fordi Bateson arbejdede med et transkulturelt forskningsbegreb. Mig bekendt brugte Bateson ikke ordet serendipitet, men han praktiserede serendipitet – han viste, hvor vigtigt fænomenet serendipitet er, og hvor frugtbart begrebet er.

Litteratur

- Fink, Hans m.fl. (2005): *Humanistisk viden i et videnssamfund*. København.
- From, Emil (1894): *Immanuel Kant und die preussische Censur. Nebst kleinen Beiträgen zur Lebensgeschichte Kants*. Hamburg.
- Kragh, Helge (1999): *Videnskabens Vase – en søgen efter sand erkendelse*. København.
- Merton, Robert K (1993): *On the Shoulders of Giants. A Shandean Postscript. The Post-Italianate Edition, with a Foreword by Umberto Eco*. Chicago.
- Merton, Robert K. & Barber, Elinor (2004): *The Travels and Adventures of Serendipity: A Study in Sociological Semantics and the Sociology of Science*. Princeton, N.J.
- Power, Michael (1999): *The Audit Society. Rituals of Verification*. Oxford
- Toulmin, Steven (1981): »The Charm of the Scout« I: C. Wilder-Mott & John H. Weakland, eds.: *Rigor and Imagination. Essays from the Legacy of Gregory Bateson*. New York.
- Ziman, John (1995): *Of One Mind: The Collectivization of Science*. New York.
- Ziman, John (2000): *Real Science: what it is, and what it means*. Cambridge.

Noter

- 1—Mertons normer sammenfattes under forkortelsen CUDOS: Communalism, Universalism, Disinterestedness, Originality, Scepticism. Jf. Kragh 1999, s. 99.
- 2—Helge Kragh giver et dansk eksempel på serendipitet: de to danske biokemikere Erik Jacobsen og Jens Hals opdagelse af antabus. Kragh 1999, s. 32.
- 3—Denne tendens analyseres af Michael Power: *The Audit Society*, 1999.

Svend Larsen (f. 1951), cand. mag. fra Aarhus Universitet (filosofi og historie), er direktør for Statsbiblioteket og optaget af de grundlæggende begreber, som indgår i kulturinstitutioners selvforståelse, og som styrer den måde, de fungerer og udvikler sig på.